

**UN OFIȚER ROMÂN DIN MARAMUREȘ PE FRONTUL ITALIAN.
JURNALUL DE RĂZBOI
AL MAIORULUI ARTUR DAN (1918)**

Ovidiu Muntean*

Abstract: *Born in an old family from Maramureș, Artur Dan of Apșa left a few notes regarding his ancestry, education and training in military schools across Austria-Hungary. His maternal grandfather, Alexiu Anderco, was a priest and archpriest in Borșa. Later on in time, his father, Basiliu Dan, held the same office. His uncle, Ioan Artemiu Anderco, studied medicine in Paris, Rome, and Turin, and was the author of an interesting Journal, published by Nicolae Iorga in 1934. He was a dedicated career officer and was decorated several times in the Great War, when he fought in the Austro-Hungarian Army, initially on the Balkan front against the Serbs and, then, in Galicia. Here he was taken prisoner by the Russians (1915), being interned in a camp in Siberia, from where he managed to escape in April 1918. After returning from captivity, he was reinstated in the Austro-Hungarian Army, advanced to the rank of major and transferred to the Italian front. The diary includes the author's daily notes about the departure of his battalion on the front and then the dramatic withdrawal caused by the Italian offensive that began on 24 October 1918. Having witnessed the collapse of the Monarchy and its army, he returned to Maramureș in the autumn of 1918, placing himself in the service of national ideals. From this point of view, he became the classic example of an officer who was fully committed to the accomplishment of the Great Union of 1918. Together with his uncle, Alexandru-Cuza Anderco, he participated, in Sighet, in the establishment of the Romanian National Council in Maramureș and attended its meetings. After the Great Union, he enlisted in the Romanian Army and fought in the battles of 1919 against the Hungarian communists, being decorated and promoted to the rank of colonel by King Ferdinand.*

Keywords: First World War, Italian front, military operations, memoirs of war, Romanian officer

Provenind dintr-o veche familie din Maramureș, înnobilită în perioada medievală¹, Artur Dan a fost un strălucit militar de carieră format în ambianța școlilor militare din Imperiu. Însemnările sale legate de ascendența și familia sa, împreună cu o serie de obiecte personale, documente, acte de studii, diplome, brevete, medalii și decorații au fost donate Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei de către rudele sale din partea soției și au fost inventariate,

* Dr., Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca; e-mail: ovidiu2505@yahoo.com

¹ Alexandru Filipașcu, *Enciclopedia familiilor nobile maramureșene de origine română*, ediția a II-a îngrijită de Ion și Livia Piso, Cluj-Napoca, Edit. Eikon, 2015, p. 200–202. Familia Dan de Apșa de Mijloc (azi Serednie Vodiane – Ucraina) este amintită încă din anul 1406.

constituind o valoroasă colecție muzeală². Continuând cercetările, în arhiva familiei s-au descoperit și patru carnete cu însemnări din perioada războiului, redactate în limba germană de ofițerul Artur Dan, pe cele trei fronturi unde a luptat, respectiv în Serbia (iulie 1914 – ianuarie 1915), în Galiția (martie – mai 1915) și pe frontul italian (septembrie-noiembrie 1918). Ne-am oprit în acest studiu asupra ultimului carnet, ce cuprinde însemnările zilnice de pe front din perioada 8 septembrie – 4 noiembrie 1918³, perioadă care se suprapune cu prăbușirea Austro-Ungariei de la capătul războiului, după ofensiva victorioasă a italienilor de la Vittorio Veneto (24 oct. – 3 nov. 1918). Aceste evenimente succesive la care a participat în mod direct (intensitatea luptelor din Serbia și Galiția, prizonieratul de trei ani în Siberia, reintegrarea în armata austro-ungară, deplasarea spre prima linie a frontului italian și apoi retragerea spre Slovacia), au fost tot atâtea motive pentru a-și scrie impresiile autobiografice, care reprezintă mărturiile ale trecerii autorului prin Marele Război, care l-a marcat în mod deosebit.

Pe baza mărturiilor biografice am reconstituit inițial arborele genealogic al familiei sale.

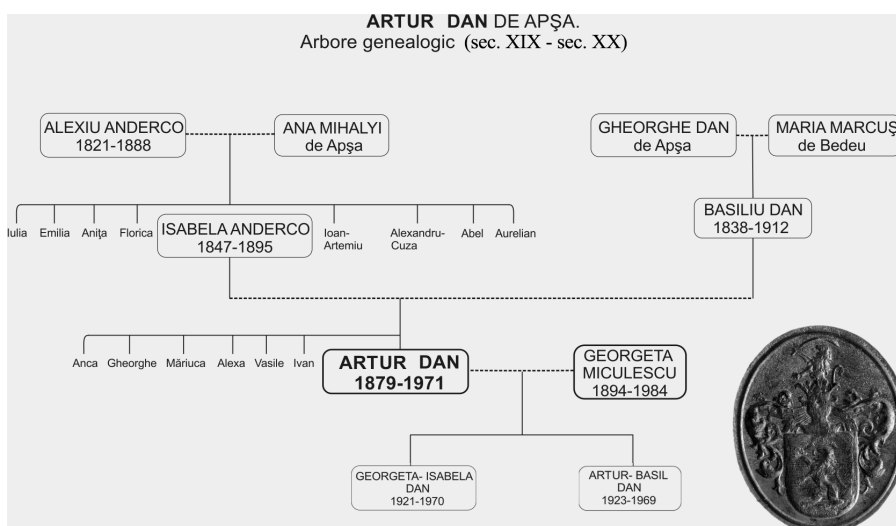

Fig. 1. Arborele genealogic al familiei Dan.

² Obiectele donate au fost expuse pentru prima dată în cadrul expoziției temporare *Rememorând Marele Război 1914–2014*, deschisă la sediul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca în 27 iunie 2014 fiind itinerată apoi la muzeele de istorie din Baia-Mare, Zalău, Dej și București.

³ [Artur] Dan (mjr.), *Aufzeichnung, 8 September – 4 November 1918*, manuscris, 48 p. + 2 anexe. (infra: Artur Dan, *Însemnări*). Textul este scris mărunt cu creionul într-un carnet cu notițe (15 x 9,5 cm) și are anexate două statistici cu privire la efectivele și pierderile batalionului I (Regimentul de infanterie nr. 34), pe care autorul l-a comandat în cele trei luni petrecute pe frontul italian. Mulțumesc pe această cale kolegei Eugenia Bîrlea pentru colaborare și traducerea din limba germană a textului.

Artur Dan s-a născut într-o distinsă familie de intelectuali și preoți români din Maramureș. Mama sa a fost Isabela Anderco, născută în anul 1847 și ea a avut patru surori și tot atâția frați. La fel ca mama sa, trei dintre mătușile sale (Iulia, Emilia și Anița) au fost preotese. Dintre unchii săi, se disting în mod deosebit figurile lui Ioan Artemiu Anderco și a lui Alexandru-Cuza Anderco, botezat de tatăl său cu acest nume în onoarea domnitorului care a înfăptuit Unirea Principatelor Române în anul 1859. A existat o strânsă legătură între ofițerul Artur Dan și unchiul său, Alexandru-Cuza Anderco, mai ales în contextul evenimentelor de la Sighet din toamna anului 1918, care au dus la constituirea Sfatului Național Român din Maramureș.

Pe de altă parte, este cunoscută activitatea în domeniul culturii a celui alt unchi al său, Ioan Artemiu Anderco. Născut în anul 1853, a făcut studii de medicină la Paris, Roma și Torino și a fost autorul unui interesant *Jurnal*, publicat prima dată în anul 1934 de istoricul Nicolae Iorga și reeditat în 2001⁴. În perioada studiilor sale la Roma a întreținut o corespondență bogată cu familia, și îndeosebi cu sora sa Isabela⁵, căsătorită între timp cu preotul Basiliu Dan. Din păcate, unchiul său a decedat în anul 1877, la vârsta de 24 de ani. Artur Dan s-a născut în anul 1879, la doi ani după moartea unchiului său, și este foarte probabil să fi fost botezat cu numele Artur (Artemiu) în amintirea unchiului decedat în floarea tinereții⁶.

În familia preotului Basiliu Dan și a Isabellei Anderco s-au născut șapte copii, Artur fiind penultimul dintre ei. După moda vremii, fiind susținuți de familie, fiecare a ales o carieră și și-a desăvârșit formarea intelectuală în școlile din Austro-Ungaria. Pe lângă Artur, care a ales o carieră militară, amintim aici pe scurt că fratele mai mare, Alexa, a făcut studii superioare de silvicultură la Schemnitz, în Slovacia și a practicat meseria în calitate de inginer silvic la Hust. Un alt frate, Vasile, a făcut studii juridice la Universitatea din Budapesta, a profesat ca avocat la Sibiu și la Târgu Mureș, s-a refugiat în anul 1915 în România, iar după Marea Unire a fost numit președinte al Tribunalului din Sibiu. Mezinul familiei, Ivan, a urmat Facultatea de medicină din Viena între 1900–1906 și a devenit, în anul 1914, medic militar cu gradul de maior în armata cezaro-crăiască, fiind în anii Primului Război Mondial comandant al Spitalului militar din Knittelfeld. În toamna anului 1918, odată cu disoluția Monarhiei și a armatei cezaro-crăiești, Ivan Dan revine în Maramureș și, în contextul reorganizării serviciilor publice și instaurării noilor autorități românești în Maramureș, este numit medic la Vișeu⁷. Aici a profesat

⁴ Ioan Artemie Anderco, *Jurnal (1876)*, ediție îngrijită și prefață de Liviu Papuc, Iași, Edit. Alfa, 2001, 270 p.

⁵ Elie Dăianu, *Ioan A. Anderco. Un scriitor maramureșan*, Cluj, Tipografia „Carmen” Petru P. Barițiu, 1907, p. 37.

⁶ Așa s-a întâmplat și în cazul unui alt membru al familiei Anderco, Ioan Artur Artemiu Anderco, născut la Odoreu în anul 1882. Ajuns preot în Ieud, acesta a descoperit în podul bisericii de aici celebrul manuscris cunoscut sub denumirea de *Codicele de la Ieud*. Vezi Viorel Câmpean, *Oameni și locuri din Sătmăre*, Satu Mare, Edit. Citadela, 2008, p. 122–124.

⁷ Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului* (infra: *Istoria Maramureșului*), Baia-Mare, Edit. Gutinul, 1997, p. 208.

întreaga viață, devenind unul din cei mai vestiți medici ai Maramureșului și vreme de multe decenii a alinat suferințele semenilor săi. În onoarea sa, Policlinica din Vișeu îi poartă și astăzi numele.

Așadar, Artur Dan a văzut lumina zilei la 8 ianuarie 1879 în localitatea Bocicoel din Maramureș, unde tatăl său, Basiliu Dan, era preot greco-catolic. Asemenea fraților săi, a făcut studii liceale la Iglo (Nowa Wies Spiska – Slovacia) și a fost admis, în anul 1893, la Școala militară de cadeți din Budapesta. În anul 1897, la absolvirea școlii, obține gradul de stegar și este repartizat la Regimentul nr. 37 infanterie „Erzherzog Joseph”, fiind apoi mutat cu trupa în diferite garnizoane militare – Timișoara, Oradea, Mostar, Viena și Zagreb, unde se afla în iulie 1914, la izbucnirea războiului. Datorită calităților sale și capacității de bun organizator a fost decorat de mai multe ori și apoi avansat la gradul de căpitan în 1 noiembrie 1912, fiind numit între timp și adjunct al regimentului.

Fig. 2. Fotografie a căpitanului Artur Dan, Viena, 1912.

După izbucnirea Primului Război Mondial, regimentul său este mutat din garnizoana de la Zagreb și trimis pe frontul sudic împotriva sârbilor, unde va rămâne în toamna și iarna anului 1914. Acest episod este descris în însemnările sale, unde amintește de ofensiva din august 1914 pentru cucerirea orașului Valjevo și de luptele cu armata sârbă desfășurate pe râul Drina.

În această perioadă, în zona sudică a frontului răsăritean, în Galiția și Bucovina, trupele austro-ungare au fost înfrânte și forțate la o retragere precipitată, mai ales după cucerirea orașului Lemberg în septembrie 1914. Victoriile generalilor germani P. von Hindenburg și E. Ludendorff în Prusia și sosirea întăririlor germane

pentru frontul din Galiția au oprit temporar înaintarea rusă și, prin urmare, frontul s-a stabilizat în iarna anului 1914 pe aliniamentul Carpaților și în zona strategică Tarnov-Gorlice. Asemenea întăriri pentru trupele care luptau din Galiția au fost aduse și de pe frontul din Balcani. În noul context militaro-strategic, la începutul anului 1915, Regimentul 37 infanterie al căpitanului Artur Dan este mutat pe frontul rusesc în sectorul „Uszok” și ia parte la luptele din Carpați, ajungând până la sud de Lemberg. Calitățile sale de comandant pe cele două fronturi pe care a luptat până acum, vitejia și faptele de arme i-au fost răsplătite cu numeroase distincții militare și brevete.

După patru luni de participare la operațiunile militare din Galiția destinul său ia o întorsătură neașteptată. În timpul luptelor pentru cucerirea localității Lipovice, aflată la sud de Lemberg, căpitanul Artur Dan este luat prizonier de către ruși, fapt relatat și de presa românească a vremii. Astfel, „Gazeta Transilvaniei” a publicat sub titlul *Eroul de la Lipovice*⁸ scrisoarea de condoleanțe pe care comandantul regimentului i-a adresat-o fratelui său, Vasile Dan, avocat în Sibiu. În această scrisoare, colonelul A. Baszel, îl informa pe acesta că, foarte probabil, căpitanul Artur Dan „și-a aflat moartea eroică pe câmpul de luptă pentru Împărat și Rege și pentru iubita sa patrie”. În finalul depeșei, colonelul dădea o speranță familiei scriind că exista totuși o mică șansă ca el să fi fost luat prizonier de ruși în lupta de pe înălțimile de la vest de Lipovice, dar nu are nici o informație despre soarta lui.

Pe baza acestei scrisori oficiale neclare, dar care-l dădea totuși dispărut, mult timp familia a crezut că ofițerul Artur Dan a fost ucis pe câmpul de luptă, dar în realitate el fusese luat prizonier. Din însemnările sale de mai târziu, reiese faptul că a fost capturat pe când încerca să salveze un soldat rănit. Rușii l-au dus la Kiev, apoi la Krasnoiarsk și, în final, l-au internat într-un lagăr în Siberia, unde a rămas prizonier timp de 3 ani. În acest timp, fratele său, juristul Vasile Dan, ca de altfel mulți alți români din Transilvania, a trecut clandestin granița și s-a refugiat în România. Acest fapt a avut consecințe negative pentru familia sa, deoarece autoritățile ungare i-au impus ulterior soției sale, rămasă singură la Sibiu, domiciliu forțat în Bratislava, fără posibilitatea de a reveni acasă.

La începutul anului 1918, încheierea păcii de la Brest-Litovsk a coincis practic cu sfârșitul operațiunilor militare de anvergură pe frontul de est. După acest tratat, a avut loc un adevărat exod al prizonierilor de război dinspre Rusia spre localitățile natale din Austro-Ungaria. În aceste condiții favorabile, în 30 martie 1918, căpitanul Artur Dan reușește să evadeze din lagărul rusesc. Împreună cu doi ofițeri, străbate o parte a drumului de întoarcere cu trenul și apoi trece linia avanposturilor germane între Smolensk și Minsk la 11 aprilie 1918.

Devotat încă noului împărat Carol al IV-lea, revine la comandamentul regimentului său care se afla la Belgrad. Aici, după justificarea prizonieratului său de către o comisie militară, primește solda cuvenită pe perioada celor trei ani de detenție în lagărul din Siberia și este avansat la gradul de maior (iulie 1918).

⁸ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 113, 10 iunie 1915.

Totodată, ca răsplată a serviciilor sale este decorat cu ordinul Coroana de fier cu însemne de război. Își petrece o parte din concediu la sora lui Măriuca, la Bocicoel, în Maramureș, precum și la fratele său, Ivan, medic și comandant al spitalului militar din orașul Knittelfeld, situat în provincia austriacă Stiria. Totuși, având celălalt frate refugiat în România, situația sa militară nu era una confortabilă. Cu toate acestea, prin intervențiile sale reușește să o aducă pe cumnata sa, Elena Dan, de la Bratislava la Sibiu și astfel să o scoată din domiciliul forțat impus de autoritățile ungare, după fuga soțului ei, Vasile Dan, în România.

Fig. 3. Ordinul Coroana de Fier cu însemne de război.

După terminarea concediului, se prezintă la Înalțul Comandament al Armatei austro-ungare (AOK) care își avea sediul la Baden, lângă Viena, și cere să fie trimis pe frontul italian. Cererea îi este aprobată și după un stagiu de pregătire de trei săptămâni, în august 1918, este numit comandant al primului batalion al Regimentului de infanterie nr. 34 „Wilhelm I Deutscher Kaiser und König von Preußen”. De la Viena se îndreaptă spre linia frontului prin Bolzano și ajunge la Caldonazzo, unde unitatea sa era în curs de reorganizare.

Maiorul Artur Dan începe să-și noteze activitățile zilnice începând din 8 septembrie 1918, când se afla în localitatea Vigalzano, unde era încartiruit cu soldații săi în vederea refacerii potențialului de luptă.

Imediat începe să își antreneze zilnic subordonații pe poligonul de instrucție din localitatea Canzalino, aflată în apropiere, și așteaptă inspecția generalului Herman Sallagar, comandantul Diviziei de infanterie nr. 27. Împreună cu corpul ofițerilor și cu comandantul Regimentului 34 infanterie, colonelul Marzso von Verlety, a participat și la numeroase stagii de instruire comună la Brixen cu privire la comunicațiile și organizarea italienilor, în perspectiva plecării spre prima linie a frontului. Pericolul este permanent, chiar și în spatele frontului, datorită raidurilor întreprinse de aviația italiană, franceză și engleză. În 14 septembrie 1918 este

martorul bombardării aeroportului Ciré din localitatea Pergine Valsugana și notează astfel: „Când am luat masa de prânz au apărut mai multe avioane Caproni, împreună cu avioane de luptă franceze și engleze. Au aruncat 21 de bombe asupra aerodromului de la Pergine; a fost un mare spectacol, cu țipetele femeilor și copiilor; toți s-au ascuns în pivnițe, împreună cu capre și vaci”⁹. Tot aici participă apoi și la înmormântarea căpitanului Hruska din Regimentul de infanterie nr. 25, un eveniment trist care îi amintește de episoadele similare petrecute în cei trei ani de captivitate rusească în Siberia.

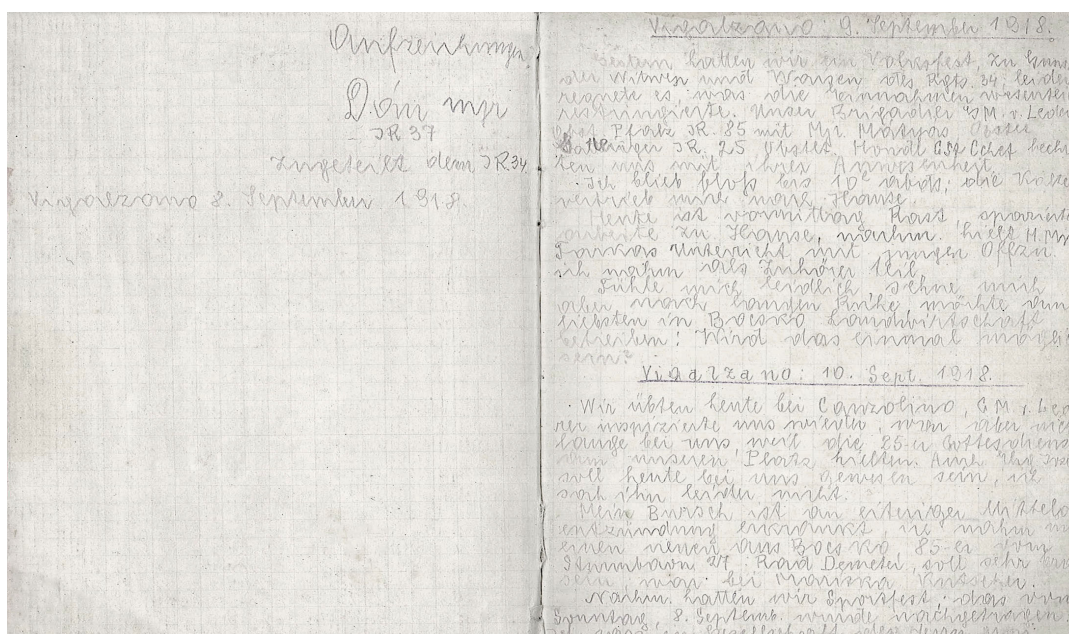

Fig. 4. Prima pagină a Însemnărilor de pe front.

În continuare, deznădejdea cauzată de lipsa armelor și uniformelor adecvate ploii și frigului tot mai pătrunzător este des întâlnită în paginile însemnărilor sale. Aflat la Brixen, în 2 octombrie 1918, el află vestea capitulării Bulgariei (29 septembrie), învinsă decisiv de armata anglo-franco-sârbă de la Salonic și notează în jurnal: „Toți suntem destul de deprimați. Bulgaria ne-a părăsit, nimeni nu știe ce se va întâmpla... Ce bine ar fi dacă m-aș afla departe de lume, la Bocicoel ! Totul mă dezgustă! Totul mă costă un mare efort! Deși din august am cerut să fiu sprijinit pentru procurarea de uniforme și arme, ieri am fost refuzat scurt de cei de la comandamentul Armatei a XI-a”¹⁰.

⁹ Artur Dan, *Însemnări*, p. 3.

¹⁰ *Ibidem*, p. 11.

Pregătirile pentru plecarea spre primele linii ale frontului se accelerează în a doua decadă a lunii octombrie, când trupa mășăluiește din Caldonazzo spre Vattaro-Monte Rover și ajunge pe Cima Larici, la peste 2000 m altitudine, în data de 16 octombrie. Două zile mai târziu, unul din superiorii săi, generalul von Lederer, i-a transmis ordinul ca batalionul I să se deplaseze înspre prima linie, în lagărul Dorole, situat pe înălțimile de la nord de Asiago¹¹. Confruntat cu asprimea vremii, cu lipsurile de echipament și hrană ale soldaților săi, el scria în ajunul plecării: „Dispoziția noastră este îngrozitoare. Suntem învinși, de fapt înfomețați, lupta noastră este acum zadarnică iar armata noastră constă mai mult din soldați flămânzi și zdrențăroși, cai pe jumătate morți, fețe obosite... Trebuie să se termine odată dacă nu vrem să ne prăbușim!”¹². Astfel, după încă o zi de marș, batalionul este încartiruit în barăcile din lagărul Dorole, aflat sub focul artileriei engleze, care le bombardează permanent pozițiile.

Practic, unitatea maiorului Artur Dan a ajuns în primele linii în ajunul declanșării puternicei ofensive italiene de la Vittorio Veneto, din primele ore ale zilei de 24 octombrie 1918. Atacul principal a fost precedat de o manevră de diversiune a unor unități ale Armatei a VI-a italiene, în zona Asiago și pe Monte Sisemol, care este puternic bombardat, așa cum reiese și din însemnările făcute în grabă în carnet: „Lagărul Dorole, 24 octombrie 1918. Deja la 11,30 seara a început un foc de artilerie infernal pe frontul nostru, mai ales în stânga noastră pe M[onte] Sisemol; am fost alarmați și așteptăm tensionați evenimentele viitoare... Focul a încetat la ora 4 dimineața dar a început din nou la 5,30 dimineața, încă mai îngrozitor, mai ales pe frontul nostru. Lagărul nostru a fost bombardat 3 minute de obuze grele, o schijă l-a lovit pe servitorul meu la șold fără să pățească nimic”¹³.

În aceste condiții, situația lui și a oamenilor pe care-i conducea devenea din ce în ce mai dramatică, cu fiecare zi petrecută pe front datorită, în primul rând, atacului îndârjit al forțelor militare italo-franceze, sprijinite de un puternic baraj de artilerie care le-a distrus sistematic liniile de comunicații și rezervele de apă. Pe de altă parte, este îngrijorat de anarhia și insubordonarea militarilor austro-ungari, care încep să nu mai execute ordinele tactice ale ofițerilor de stat major, care le cereau să contraatace pentru recucerirea pozițiilor pierdute. Este cunoscut faptul că încă de la începutul atacului italian, primii care se răzvrătesc și refuză să înainteze sunt soldații Diviziei 27 infanterie (în care era încadrată și unitatea maiorului Artur Dan), mai precis Regimentul de infanterie 25 „Edler von Pokorny” aflat pe Cima Larici. Pentru a potoli răscoala, la fața locului a venit arhiducele Joseph August de Austria, comandantul armatei din Tirol, dar a fost imposibil să se apropie, deoarece

¹¹ Localitate în provincia italiană Vicenza, aflată pe linia frontului și distrusă în întregime de bombardamente în cursul ofensivei austro-ungare din mai 1916.

¹² Artur Dan, *Însemnări*, p. 20.

¹³ *Ibidem*, p. 23

soldații s-au baricadat și au deschis focul¹⁴. Evenimentul este descris și în însemnările lui A. Dan (26 oct. 1918), care relatează că, după ce francezii au pătruns pe Monte Sisemol, batalioanele Regimentului nr. 25, precum și Brigada de infanterie nr. 31 au refuzat să contraatace, au huiduit comandantul de divizie și au strigat în timpul negocierilor: „*Trăiască pacea! Nu luptăm pentru aceste pietre!*”¹⁵. În această confuzie generală, unitatea sa este trimisă într-o misiune de patrulare pentru recunoașterea pozițiilor câmpului de operațiuni ale Regimentului 85 infanterie. Pe drumul de întoarcere au fost puternic atacați cu obuze, un militar din patrula sa a fost ucis, iar alți doi răniți, dintre care unul grav. Deși rănitul a solicitat sprijinul camarazilor săi, el nu a fost ajutat de nimeni și, pe marginea acestui episod care l-a marcat puternic, nota următoarele: „*Am avut ocazia de a vedea cât de puternic este instinctul de conservare al omului. După atac, numai cu toată forța i-am putut obliga pe oameni să-l ajute pe cel rănit. A fost o situație îngrozitoare! Sper să-mi pot sfârși curând și cu onoare cariera militară!*”¹⁶. Prin urmare, a doua zi a cerut să-i fie trimis preotul miliar al regimentului pentru serviciul divin. În continuare, situația militarilor săi este fără speranță, mai ales după ce obuzele italiene distrug și conducta de alimentare cu apă. Deși li se promite aprovizionarea cu cisterne, nu se rezolvă nimic și încep să sufere de sete: „*Lucrul de care mă temeam mai demult s-a întâmplat. Fără pâine, fără mâncare și haine nu se poate duce nici un război. Avem soldați fără manta, fără haine, cu pantalonii rupți, într-un cuvânt mai degrabă cerșetori decât soldați... Pentru catastrofa noastră este de vină și instinctul de conservare. Toți, fără nici o excepție, sunt ferm convinși că în curând va fi pace, nimeni nu mai vrea să moară sau să riște ceva. Eu sunt convins ca 4/5 din batalionul meu au devenit lași din această cauză*”¹⁷.

O ameliorare a situației militaro-strategice se întrevede în 28 octombrie, când de la Divizie primește ordinul ca batalionul să se retragă spre lagărul de la Dosso del Fine. În după-amiaza zilei, pleacă în marș forțat, fiind foarte îngrijorat de avansul artileriei italiene, care îi bombardează permanent. Treptat se îndepărtează de liniile principale de operațiuni dar, cu toate acestea, compania a 4-a pierde pe drum și în poziția defensivă din pădurea de la Barco încă 5 oameni (2 morți și 3 răniți)¹⁸. Retragerea trupeii s-a făcut rapid prin Levico Terme-Caldonazzo-Vigolo

¹⁴ C. Enea, *Aspecte ale descompunerii armatei austro-ungare (dezertări și răscoale ale soldaților din Transilvania 1914–1918)*, „Acta Musei Napocensis”, 1968, V, p. 285.

¹⁵ Artur Dan, *Însemnări*, p. 30.

¹⁶ *Ibidem*, p. 29.

¹⁷ *Ibidem*, p. 33.

¹⁸ *Ibidem*, anexa II. În perioada 20–28 oct. 1918, pierderile totale ale batalionului au fost de 9 oameni (3 morți și 6 răniți). Numărul este mic în comparație cu cifra pierderilor Regimentului nr. 85, despre care autorul notează că, aflându-se într-o poziție de luptă avansată, a pierdut peste 120 de oameni. Potențialul uman al batalionului comandat de Artur Dan a fost inițial de 607 militari (ofițeri și trupă) și a scăzut treptat la 532 de militari (din care doar 302 erau combatanți), conform statisticii făcute în lagărul de la Dosso del Fine la 30 oct. 1918). Vezi anexa I.

Vataro, adică pe același drum pe care batalionul plecase spre front în urmă cu mai bine de două săptămâni, evitându-se astfel căderea în prizonierat în zilele premergătoare încheierii armistițiului din 3 noiembrie de la Padova.

În 31 octombrie sunt încartiruiți provizoriu la Vigolo Vattaro, în clădirile părăsite ale unei filaturi de mătase, ocazie cu care autorul scrie că majoritatea soldaților sunt beți și au devenit o „*hoardă nedisciplinată*” care pradă și jefuiesc totul, în frunte cu ofițerii anarhiști ce au „*calitatea cea mai proastă*”. Autorul mai notează că este bolnav, are febră și abia se poate mișca. Din ziarele cumpărate în Caldonazzo află cele mai proaste vești: sârbii au cucerit Belgradul, cehii și slavii de sud au devenit independenți, iar în Germania kaiserul Wilhelm nu vrea să abdice în ciuda presiunii. Cu resturile unității sale, a doua zi își reia marșul și pleacă spre localitatea Lavis. Pe drum vede coloane nesfârșite de militari aflați într-o retragere haotică și notează că „*procesul de descompunere*” al armatei austro-ungare este similar cu ceea ce a văzut în Rusia în anii de prizonierat. Mai mult, chiar unii dintre soldații săi încep să părăsească trupa fără ordin și se urcă grăbiți în garniturile de tren care se îndreaptă spre Austria și Ungaria „*atât de pline încât arată ca niște stupi de albine care roiesc*”¹⁹.

În 3 noiembrie 1918 este informat că s-a încheiat armistițiul de la Padova și ajunge în localitatea Auer, la nord de Trieste, unde este martorul devastării de către soldații înfometați a unei brutării și apoi a unui tren cu uniforme: „*Nu mai era posibil să-i oprești! Fiecare vroia să ia cu sine ceva, mulți vroiau să ducă mai mult decât erau în stare, nu puteau, deci vărsau în noroi făina albă. Multora nu le-a mai rămas făină, deci luaseră aluat în mâini. Scandaloase imagini !... După-amiază, soldații au prădat un tren plin cu uniforme. Un soldat târa 40-50 de perechi de bocanci de munte. Nu le putea duce mai departe, le arunca, le schimba sau le vindea civililor pe nimicuri. Alții îmbrăcaseră 2-3 rânduri de haine sau uniforme; prizonierii ruși aveau o deosebită preferință pentru pantalonii roșii de la husari și mantia albastră de la honvezi*”²⁰. Autorul scrie că a încercat să facă ordine prin trimiterea unor soldați din subordinea sa, însă și ei s-au îmbătat și au început să jefuiască și să fure la rândul lor, terorizând populația civilă din Auer.

Împreună cu alți ofițeri de stat major este chemat la o întâlnire la Comanda Corpului de armată XIII, unde îl întâmpină feldmareșalul von Wieden²¹, proaspăt numit comandant la Auer. Despre el autorul notează că „*nu era tocmai treaz*”, adăugând și constatarea că, în timpul ședinței, „*generalii noștri nu mi-au făcut*

¹⁹ *Ibidem*, p. 40-43.

²⁰ *Ibidem*, p. 44.

²¹ Feldmarschall-Leutenant Heinrich Wieden Edler von Alpenbach (1866-1933), comandant al Diviziei tiroleze nr. 3 Edelweiß (Floare de colț). Și această unitate militară de elită a refuzat să meargă pe front după declanșarea ofensivei italiene de la Vittorio Veneto în 24 oct. 1918. Vezi István Deák, *Mai presus de naționalism. O istorie politică și socială a corpului de ofițeri habsburgici (1914-1918)*, trad. de Eugenia Bîrlea; rev. de Ela Cosma, Cluj-Napoca, Edit. Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2009, p. 242-243.

deloc o impresie bună". Cu această ocazie, colonelul Gohan a făcut o serie de aprecieri cu privire la comportamentul în luptă al unităților militare care, pe hârtie, încă mai alcătuiau Divizia de infanterie nr. 27, dar în realitate anarhia și insubordonarea se instalase în rândul soldaților de multă vreme²²: „Regimentul 85 este superior tuturor celorlalte, Regimentul 34 nu a corespuns așteptărilor, iar despre regimentele 25 și 67 nici nu merită să se vorbească”²³.

Ultima însemnare este făcută în data de 4 noiembrie 1918, în timp ce mășăluia prin orașul Bolzano, important nod feroviar din Tirol, care va fi ocupat peste numai trei zile de trupele italiene. Este din ce în ce mai dezamăgit de atitudinea subordonaților săi, trupă și ofițeri deopotrivă. Dimineața, când se trezește, constată cu groază că ordonanța lui a dispărut, aproape toți soldații companiei a 4-a sunt beți, o parte din ei au plecat fără ordin din Auer, iar ofițerii acesteia, mai ales locotenentul major Szabó, sunt „niște anarhiști”. Ultimele rânduri așternute pe hârtie exprimă întreaga stare de spirit a unui ofițer de carieră disciplinat, dar pus acum în fața unei situații pe care nu o mai putea controla, pe fondul părăsirii în masă a frontului și a dezagregării armatei austro-ungare. Propoziția finală se termină la jumătate, semn că a intervenit ceva iminent care l-a împiedecat să scrie mai departe în jurnal: „Am văzut că nu e nimic de făcut cu această bandă de lași nestăpâniți. Între 3 și 4 după-amiază trecem prin Bozen. Peste tot...”²⁴.

Din însemnările ulterioare ale ofițerului român am putut reconstitui ce s-a întâmplat cu batalionul său și după data de 4 noiembrie 1918, când jurnalul s-a încheiat brusc. După ce au evitat căderea în captivitatea italiană, au mășăluit spre Brixen și au trecut prin pasul Brenner, ajungând în apropierea orașului Innsbruck. La Hall, în Tirol (lângă Innsbruck), militarii rămași încă sub comanda maiorului Artur Dan au fost îmbarcați pe un tren militar cu destinația Ungaria. Anarhia permanentă, numeroasele dezertări, părăsirea garniturii de tren și refuzul trupei de a-i mai asculta ordinele²⁵ l-au făcut să se îndrepte spre Slovacia, destinația finală fiind orașul Košice, unde regimentul își avea garnizoana. Circa 60-80 de militari îl mai însoțeau²⁶ și, în condiții dificile, a trecut și prin Bratislava – unde a refuzat cererea comandamentului militar de aici, de a lupta cu detașamentele cehoslovace care asediau orașul – ajungând în final la sediul regimentului din Košice.

Pe fondul disoluției armatei austro-ungare și a dezertărilor masive, Artur Dan și-a luat concediu, a revenit acasă la Sighet și a refuzat să se întoarcă la Košice.

²² C. Enea, *op. cit.*, p. 284.

²³ Artur Dan, *Însemnări*, p. 45–46.

²⁴ *Ibidem*, p. 48.

²⁵ În însemnările de mai târziu, Artur Dan consideră că moralul trupei era la pământ datorită propagandei antirăzboinice întreținută de ziarele maghiare ce erau distribuite regulat pe frontul italian, iar deviza soldaților de aici era: „*Ne apărăm patria împotriva francezilor care se apropie de Drava!*”.

²⁶ În cursul retragerii, din munții Dolomiți și până la Košice, peste 450 de militari au dezertat și au părăsit batalionul, cei mai mulți după îmbarcarea pe tren în nodul feroviar din localitatea Hall din Tirol.

Epopoeea sa în cei patru ani de război se sfârșește aici după ce a luptat pe trei fronturi, pe cel balcanic împotriva sârbilor, pe cel răsăritean împotriva rușilor și pe frontul italian după revenirea din prizonierat. În a doua parte a lunii noiembrie 1918 a ajuns în localitatea natală Bocicoel și aici s-a reîntâlnit și cu fratele său Ivan, revenit între timp și el acasă.

Drumul celor doi ofițeri români din Maramureș de la loialitatea dinastică la cea națională a fost și drumul zecilor de mii de soldați și ofițeri din fosta armată austro-ungară. O dată ajunși în localitățile lor natale, ei s-au pus necondiționat la dispoziția noilor autorități românești, au participat la constituirea gărzilor naționale și la înlăturarea vechii administrații, pregătind astfel momentul istoric excepțional al Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia.

Aflat la Sighet, ofițerul Artur Dan își aduce contribuția la constituirea și funcționarea Sfatului Național Român din Maramureș condus de Vasile Chindriș. În însemnările sale amintește faptul că a participat la ședințele acestuia împreună cu unchiul său, Alexandru Cuza-Anderco. Comitetul Național Român din Maramureș a fost înființat la 22 noiembrie 1918 și avea în componența sa un număr de 34 de intelectuali. Președintele acestui comitet a fost ales Dr. Vasile Chindriș, iar secretar prof. Ioan Bîlțiu Dăncuș, în timp ce locotenentul Florentin Bîlțiu Dăncuș era șeful Gărzilor naționale. Tot Adunarea românilor de la Sighet a ales și delegații care urmau să îi reprezinte la Marea Adunare de la Alba Iulia. La 29 noiembrie 1918 delegații Maramureșului au plecat cu carele la Baia Mare și de acolo cu trenul spre Alba-Iulia²⁷.

După acest episod, Artur Dan s-a pus în slujba armatei române. Împreună cu doi ofițeri și cu juristul Dr. Ilie Lazăr (delegat la Marea Adunare de la Alba Iulia din partea plasei Ocna Șugatag)²⁸ au plecat cu trăsura la Baia Mare și apoi cu trenul spre Sibiu. Aici s-a prezentat la generalul Ioan Boeriu, șeful Secției VI–VII a Armatei române, iar la 25 ianuarie 1919 a fost repartizat la noul Regiment ardelean nr. 82 care își avea garnizoana în Tg. Mureș.

După decretarea mobilizării generale a armatei române (12 aprilie 1919), ca urmare a atacurilor venite din partea Ungariei comuniste conduse de Béla Kún, ofițerul Artur Dan a fost trimis din nou pe front în fruntea celui de-al doilea batalion al Regimentului nr. 82. A participat la luptele împotriva armatei care susținea regimul bolșevic instalat în Ungaria, dar a fost nevoit să se retragă împreună cu unitatea pe care o conducea, după ce a fost puternic atacat de un tren militar blindat în zona orașului Miskolc. După acest eveniment și până la terminarea operațiunilor armatei române împotriva Ungariei a rămas la Tg. Mureș și ulterior a fost numit în diverse funcții de comandă la unități militare din orașele Aiud, Odorhei și Turda.

În august 1919 este ridicat la gradul de locotenent-colonel prin ordinul Consiliului Dirigent nr. 169/1919, pentru ca, patru ani mai târziu, regele Ferdinand

²⁷ *Istoria Maramureșului*, p. 206–207.

²⁸ Andrea Dobeș, *Ilie Lazăr. Consecvența unui ideal politic*, ediția a II-a, București, Edit. Fundația Academia Civică, 2015, p. 16–18.

să-i acorde gradul de colonel prin Decretul regal nr. 1657/7.04.1923 (Fig. 5). În toată această perioadă i-au fost conferite o serie de decorații militare, printre care și Ordinul Steaua României în grad de Ofițer (Fig. 6). Spre sfârșitul carierei sale militare a fost numit comandant al Regimentului 81 Dej (1929)²⁹, iar apoi șef al Centrului de recrutare din Cluj, de unde s-a pensionat în anul 1935 cu gradul de general în rezervă.

Fig. 5. Brevet de înălțare la gradul de colonel semnat de regele Ferdinand, 1924.

Fig. 6. Ordinul Steaua României în grad de Ofițer, (1925).

²⁹ Personalitatea sa a fost evocată în mod deosebit în cadrul expoziției temporare *Comemorând Marele Război (1914–1918) și personalități dejene*, deschisă în 22 septembrie 2016 la Muzeul Municipiului Dej - Cercul Militar Dej.